

Zoden aan de dijk

Vijfentwintig peilingen naar Nederland en het water¹

HERMAN PLEIJ

Tijdschrift voor
Waterstaatsgeschiedenis
17 (2008) 2, 37-46

Wonen in een moeras?

Waarom zijn er mensen gaan wonen in de modder van een moerasdelta? Water en wind lijken vrij spel te hebben waardoor men zich eindeloos moet blijven beschermen tegen het geweld van zee en rivier. Bouwen in de blubber geeft eveneens problemen. Eerst moeten er lange palen in de grond voordat er iets begonnen kan worden. Een stad als Amsterdam lijkt wel een wanhoopsproject. Los van al die palen was de stad ook nog eens moeilijk te bereiken via de nauwe doorgang bij Texel en de ondiepe Zuiderzee. En tot ver in de negentiende eeuw diende vers water, vooral nodig voor het brouwen van bier, op schuiven van het platteland gehaald te worden.

Daarbij moet elke generatie opnieuw ontdekken, dat de bescherming tegen het water nooit definitief te regelen valt. Dijken, dammen en sluizen bieden niet meer dan tijdelijke oplossingen – water, bodem en klimaat volgen hun eigen koers. Lange tijd dacht men dat Holland gewoon op het water dreef. De langdurig in de Lage Landen verblijvende Ludovico Guicciardini, vermaard geschiedschrijver uit de zestiende eeuw, wist zeker dat heel Holland een verend waterbed was. Reed je te paard of in een wagen, dan voelde je de bodem schudden. Bewijs volgde uit de lotgevallen van een koe. Die zonk ineens bij Haarlem weg in de wei, om later in het IJ weer op te duiken. Verdronken, dat wel. Daar zou de naam Holland vandaan komen: uitgehold land – tegenwoordig geven we de voorkeur aan een verklaring uit ‘Houtland’, land oorspronkelijk bedekt door bossen.

Ook de gebiedsuitbreidingen door droogvallend slib spraken aanvankelijk weinig tot de verbeelding. Land genoeg voor die prille bewoners in de duinenstreek en de deels beboste zandgronden meer landinwaarts. Hoe moest je eigenlijk die half droogvallende gronden cultiveren? En bovenal: waarom zou je?

Ideologie en praktijk zijn zoals gewoonlijk hand in hand gegaan bij de exploitatie van dit onmogelijke hoekje van Europa. In nauwe verstrengeling hebben ze het fundament gelegd voor die wonderbaarlijke dichtbevolktheid op een vrijwel onbewoonbare plek tezamen met die even onbegrijpelijke weelde. Algauw bleken al die waterlopen aantrekkelijke vervoersmogelijkheden te bieden. Waar het land, driekwart van het jaar onbegaanbaar door het weer, het goederen- en personenverkeer ernstig bemoeilijkte, daar kon men via het water alle kanten op, tot in de verste uithoeken van Europa toe. Juist die gestage en soms stormachtige winden deden de zeilen bollen. Daarom vroeg dit noordwesten van Europa, gelegen temidden van relatief dichtbevolkte streken, als het ware om intensieve handelscontacten. Meteen werd daarbij gedacht aan het creëren van markt- en overslagplaatsen. Zelf hadden we immers nog weinig te bieden aan grondstoffen en andere producten vanwege die onvaste grond.

Dat laatste was overigens maar schijn. Eenmaal drooggemalen bleek de grond vaak uit vette klei te bestaan of in veen veranderd te zijn. Daardoor ontstonden er aantrekkelijke mogelijkheden voor landbouw en veeteelt, en zelfs het winnen van brandstof: turf. Niet ten onrechte is later aangevoerd dat de turf, tezamen met de latere gasbel, de Nederlandse welvaart door de eeuwen heen gestuurd heeft. Deze energiebronnen waren vrij simpel

¹ Deze tekst werd geschreven naar aanleiding van de totstandkoming van de watercanon van Nederland. De canon zelf is raadpleegbaar via: <http://www.watercanon.nl>. Zie voor een nadere oriëntatie voorts: G.P. van de Ven (red.), *Leefbaar laagland. Geschiedenis van de waterbeheersing en landaanwinning in Nederland* (Urecht 2003); Eelco Beukers (red.), *Hollanders en het water. Twintig eeuwen strijd en profijt*, 2 dln. (Hilversum 2007); Wilfried ten Brinke, *Land in zee. De watergeschiedenis van Nederland* (Diemen 2007); Hans Vandersmissen, *Het woelige water. Watermanagement in Nederland* (Wormer 1998); Simon Schama, *Overvloed en onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 1988); M. Meijer Drees, *Andere landen, andere mensen. De beeldvorming van Holland versus Spanje en Engeland omstreeks 1650* (Den Haag 1997).

uit de grond te halen en ook in vrijwel eindeloze hoeveelheden. En daarmee werden ont-plooiingskansen geboden die gretig zijn benut.

Door al die opwinding over de profijtelijke exploitatiemogelijkheden van grond en wa-ter werd een weg ingeslagen, die geen terug meer kende. Aanvankelijk lagen grote delen van het huidige Nederland boven zeeniveau. Daarbij bestond er een zeker evenwicht in het geven en nemen van land door het water. De rivieren bevorderden een natuurlijke landaanwas, die van tijd tot tijd weer werd teruggenomen door overstromingen, vooral die van de zee. Door terpen en wierden op te werpen kon men zichzelf beschermen tegen dat zo vaak onverwachte watergeweld. Maar tevens bleek het een kleine stap om met be-hulp van dijken en later dammen, sluizen en bemaling langduriger veiligheid af te dwin-gen. Om vervolgens het drooggevalen land te gaan bewerken.

Alleen was de tol die hiervoor betaald moest worden allerminst duidelijk. Tenminste, op korte termijn. Door ontwatering en grondexploitatie daalde de bodem tot een halve centimeter per jaar – wat over een periode van duizend jaar toch neerkwam op een vijftal meters. En zo lang op zijn minst is de actieve waterhuishouding al in bedrijf. Voegt men daarbij de in versneld tempo stijgende zeespiegel, dan wordt duidelijk dat een groeiend deel van het land beneden het niveau van de zee komt te liggen. Of anders gezegd, zon-der duinen en dijken staat meteen zo'n vijftenzestig procent van Nederland onder water bij een zware stormvloed of extreme wateraanvoer door de rivieren – inmiddels steeds ge-bruikelijker weersfenomenen.

Maar het gaat niet alleen om materiële omstandigheden. Niemand leeft bij brood al-leen. De kansen op gebiedsuitbreiding kwamen al vroeg in de middeleeuwen in een an-der licht te staan. Naast al die praktische voordelen bleek men ook nog eens zelf schep-per van land te kunnen zijn. En met behulp van de middeleeuwse theologie maakte men van land winnen een door God gewild bedrijf, een gedachte die de Nederlandse samenle-ving nooit meer verlaten heeft. Maar ook hieraan hing al gauw een meer op hebzucht ge-richt label. Vorsten en landsheren zagen hierin een aantrekkelijke manier om hun grond-gebied uit te breiden en aldus wijdere zeggenschap over het aardse domein te verkrijgen. En indijkers en leegmakers waren al aan het eind van de middeleeuwen aantrekkelijke personen voor investeerders met hooggestemde ambities.

In die geest zong Vondel in 1612 de lof van de drooggemalen Beemster. Het ging hem vooral om de nieuwe recreatiemogelijkheden voor de Amsterdamse elite die hier eigen paradijsjes zou kunnen inrichten. Het feestmaal bij de voltooiing van dit project telde dan ook alle opdrachtgevers, investeerders en bankiers, tezamen met de Prins van Oranje. Leeghwater, toch het brein achter de hele onderneming, zat niet aan maar mocht wel be-dienen. Dat was genoeg eer voor zo'n drooglegger die hoe dan ook een arbeider bleef – toegegeven, een superieure.

Meedogenloze exploitaties

Veel, zeer veel in Nederlands heden en verleden heeft met water te maken. Daaruit zijn ook favoriete zelfbeelden gegroeid, en niet te vergeten collectieve typeringe die buiten-landers graag over de bewoners van de delta uitspreken. Alleen al een simpele vergelij-king tussen spreekwoorden hier en elders maakt de nationale bezetenheid met water zichtbaar: 'weer boven water zijn', 'de zon in het water zien schijnen', 'water naar de zee dragen' en nog honderden zegswijzen meer zijn vormen van beeldspraak waarvoor men elders geen of veel minder water nodig heeft. Verder kent het Middelnederlands, een ver-zamelnaam voor de streektaalen in de middeleeuwen, liefst 56 samenstellingen met dijk, type: *dijcschouwen*, het inspecteren van de dijk. Opvallend is ook dat de intieme relatie met de zee graag uitgedrukt wordt door haar menselijke eigenschappen te geven. Dan is ze sluw, agressief of juist kalm, bedaard en rustgevend.

In al die verwevenheden met water liggen genoeg redenen om een brug te slaan tussen

de waterbeleving in heden en verleden en de huidige conditie van het land en zijn bewoners. Welke rol heeft het water gespeeld bij de ontwikkeling van Nederland? Hoe zijn Nederlanders zichzelf gaan zien in het licht van hun omgang met het water? En wat vonden buitenlanders daarvan?

Buiten de grenzen stond de waardering voor de Nederlandse waterhuishouding eeuwenlang in het teken van argwaan en afgunst. Gedurende de Gouden Eeuw groeide die naar een hoogtepunt. Toen ontstond ook de gemeenplaats, dat de Hollanders hun land van de kikkers en de vissen gestolen hadden. En vooral dat ze ook nog eens profiteerden van andermans grond. De kroon werd gespannen door de Britse hofdichter Andrew Marvell, die in 1653 op rijm liet weten dat Holland was samengesteld uit het afschuursel van de Engelse kust. Dat was door de westenwinden weggeblazen en had zich vermengd met vergane vissen, zeedieren en planten tot een 'onverteerbaar braaksel van de zee'. En daar woonden die Hollanders niet alleen op, ze vraten er ook van.

Van Franse zijde mocht men graag beweren – Napoleon deed daar nog aan mee – dat Holland uit aangespoeld drab van de grote rivieren bestond en daardoor een verstikkende poel was voor de meest verschrikkelijke aandoeningen. Franse soldaten, die in 1795 het land bij de Maas binnentrokken, vertelden dat ze onmiddellijk overvallen werden door hoestbuien, snot en gerochel, en dat de begrafenisondernemers handenwrijvend hun komst stonden af te wachten. Maar al in de klassieke oudheid doemde het beeld op van een moddervolk dat land uit blubber maakte en gehuld in eeuwige nevelen van de eigen grond wist te leven. En zulke typering bereikten al in de tiende eeuw ook het Midden-Oosten.

Hoe was het dan mogelijk dat deze als mens vermomde amfibieën – ook een graag gebruikte kwalificatie – tot zo'n enorme weelde wisten te komen? En waarom probeerden ze die steeds te verbergen achter een quasi-soberheid in uiterlijk en gedrag? Was hun hele leefwijze op en tussen al dat water niet in hoge mate onnatuurlijk? Die vermeende tegen-natuurlijkheid van de bewoners van de Lage Landen zette al vanaf de eerste droogmakerijen de toon. Een weinig bekende plaats in Dante's *Goddelijke komedie* uit het begin van de veertiende eeuw accentueerde dit tegendraadse gedrag op alarmerende wijze als een directe aanval op de schepping en de Schepper zelf.

Vergilius en Dante arriveren op hun wandeling door de hel bij een gloeiend hete zandvlakte in de derde cirkel van de zevende kring. Daar worden onder meer de zondaars tegen de natuur bestraft, homoseksuelen. Die moeten zo verschrikkelijk branden dat de on-verdraaglijke hitte voor bezoekers getemperd is door een kanaal en een dam. Om duidelijk te maken hoe deze morele topografie in elkaar steekt, maakt Dante dan een vergelijking met de dijken in Vlaanderen:

Zoals de Vlamingen tussen Cadzand en Brugge uit vrees voor de vloed die hen bespringt dijken opwerpen om de zee te keren (...), zo waren ook de dammen langs dat kanaal tot stand gekomen, ook al had de bouwer, wie dat ook was, ze minder hoog en breed gemaakt.

Hiermee werd een verband gelegd tussen de hoogste verdorvenheid waaraan mensen zich konden overgeven en de kunstmatige bedijking, die zowel tegen zulk gedrag beschermde als daartoe uitnodigde. In beide gevallen waren de Lage Landen een poel des verderfs. De kern van deze vergelijking zat in het tegennatuurlijke. Homoseksualiteit gold als een zonde tegen de natuur, als zodanig vrijwel onbespreekbaar en te beschouwen als een regelrechte aanslag op de door God gewilde orde. De beschuldigten werden dan ook als kettters opgevat en behandeld. Het droogleggen van land door middel van afwatering en dijken moest eveneens onnatuurlijk heten. Scheppen van land was immers voorbehouden aan God, en men maakte zich op zijn minst schuldig aan hoogmoed als men meende zich met Hem te kunnen meten. Mensen die dijken oprichtten konden niet anders zijn dan tegennatuurlijke kettters en inhalige profiteurs, die over de rug van andere schepsels het onderste uit de kan probeerden te halen.

In dit verband leek Cuthbert Tunstall, correspondentievriend van Erasmus, een wandeling over Zeeuwse dijken in 1517 letterlijk te ervaren als een helletocht, die meteen associaties oproep met die van Dante. Tunstall probeerde een luchtje te scheppen in Walcheren. Maar de wegen waren veel te glibberig en zelfs onbegaanbaar bij regen, ook nog eens voortdurend onderbroken door sloten. Alleen de dijken bleken geschikt, maar dan liep men noodgedwongen langs talloze stinkende vlaspoelen, erger nog dan riolen. Bovendien kon men over die dijken nooit rond lopen, zodat men op de terugweg weer die stank moest passeren – de vlasbereiding maakte gebruik van de bijtende werking van urine. Het resultaat was bijgevolg dat men even duf en droefgeestig weer thuiskwam als men vertrokken was. Een plat en oppervlakkig land, riepen anderen in koor mee, dat elke diepzinnigheid of emotie uitsloot. Immers, de geesten van de bewoners konden onvermijdelijk niet meer bieden dan ‘platitudes’.

Landwinning, weer en exploitatie van de bodem roepen telkens gedachten op aan de omgekeerde wereld van de hel, bevolkt door tegennatuurlijke kettters – kortom, de vergankelijke aarde op zijn slechtst, vervormd en uitgebuit door profiteurs en oplichters die niet anders dan sodomieten kunnen zijn. Roept Alva daarom nog uit, dat Hollanders van alle volkeren ter wereld het dichtst bij de hel wonen? Tekenend is ook de kritische beeldvorming van Nederland en zijn bewoners aan de hand van het adjectief *dutch*. Vanaf de zeventiende eeuw blijft dat carrière maken als typering van even inhalige als benepen en betweterige Hollanders. Met hun stuitende ordeningsdrang temmen ze alles wat naar natuur zweemt, met als toppunt de koe. Maar ook binnen de grenzen staan *dijk* en *bedijking* voor aardse vergankelijkheid en zelfs verdorvenheid versus hemelse eeuwigheid. Voorbeeldig leven op aarde, zegt de Ieperse stadsarts Jan de Weert in de tijd van Dante, kan alleen door permanent te strijden tegen de zonde en voor rechtvaardigheid, anders blijft men steken ‘ten dijk’. Deze houdt een aardse poel van verstikking in stand, door de dichter Willem van Hildegarsberch meermalen gekarakteriseerd als ‘desen aertschen dijk’ - kennelijk de essentie.

De goddelijke opdracht

Binnen de grenzen werden er uiteraard rechtvaardigende interpretaties opgesteld voor de niet meer te stuiten droogleggingen en ontginningen. Men beschouwde zich dan graag als uitverkoren onderaannemers van God, bij de zondvloed gespaard om het bij de officiële schepping onvoltooid gebleven karwei alsnog in Zijn naam te klaren. Bovendien veronderstelde de beschadigde en vergankelijke natuur sinds de zondeval allerlei onderhoud en herstel, waartoe in de eerste plaats moerassige rivierdelta’s als de Lage Landen uitnodigden. Dan waren de indijkende en aanplepende bewoners eerder Gods helpers en lievelingen dan balorige sodomieten, die juist Zijn orde zouden ondergraven. Een inspirerend voorbeeld voor de onderaannemergedachte bood de kloosterorde van de cisterciënzers, waarvan de monniken zich graag afficheerden als Bouwheren van God. Zij legden driftige activiteiten aan de dag bij het in cultuur brengen van woest land, waarvan hun simpele en strakke, weinig versierde kloosters in Pyreneeën en Provence nog getuigen. Maar ook de strijd tegen de zee om land te winnen was hun niet vreemd.

Meer direct gaf de werkende Adam in het paradijs een aanstekelijk voorbeeld. Die hoefde toch niets te doen? Juist in de Lage Landen lichtte men graag de regels in de bijbel toe waar God Adam vraagt om voortaan het paradijs wat aan te harken. Dat vond deze geen enkel punt en fluitend ging hij aan het werk. Pas de zondeval zou hem veroordelen tot moeizaam arbeiden voor de kost. Maar werken op zichzelf hoorde dus bij de mens en verdiende de hoogste lof als de arbeid in dienst stond van de voltooiing van de schepping.

Daarnaast groeiden er in de loop der eeuwen allerlei mythen, die deze voorbestemde rol van de Hollanders als scheppers naast God moesten ondersteunen. Zo signaleerde men al vanaf de middeleeuwen bij allerlei overstromingen wonderbaarlijk in de woeden-

de baren gespaarde wiegjes, met de baby's nog intact. Om de huiselijkheid te vergroten werd soms nog een kat toegevoegd, die als stuurman op de kap de wankele kribbe aan wal geloodst zou hebben. Inspiratie en doel lagen in het suggereren van bijbelse voorbestemming. Net als Mozes, ook in een wiegje aangespoeld, dienden deze baby's het voortouw te nemen bij het bedwingen van het water, als voorgangers van dit evenzeer door God uitverkoren volk.

Verder werden tevens met enige regelmaat personen opgevoerd die met hun lichaam, of zelfs alleen hun duim, provisorisch een gat in de dijk gedicht zouden hebben tot er hulp kwam. Zulke mythische helden veroverden zelfs de wereld in de persoon van Hansje Brinker, vereeuwigd in een Amerikaans kinderboek. Een variant op deze heldenmoed was de opofferingsgezindheid bij het spontaan laten zinken van het eigen schip in een gat van de dijk. En zoals altijd bij mythen bleken ze ook te inspireren tot werkelijk gedrag, want het staat vast dat zulke heldendaden meermalen hebben plaatsgevonden.

De strijd met het water zou eveneens een ongekende schrobzucht in de hand gewerkt hebben, een bezetenheid om alle smet meteen weg te wassen van raam, stoep en zelfs de ziel. Daarom, hield een buitenlander vol, had men hier ook de jenever uitgevonden, een bijtende drank die de vochtbanen in het lichaam moest schoonspoelen. Veel van zulke overtuigingen werden tot in de achttiende eeuw aangeboden met het gezag van de wetenschap. Die legde in de karakterkunde bij de bewoners van de Lage Landen het accent op de overdaad aan water waaraan zij werden blootgesteld. Ze moesten leven in een kletsnatte moerasdelta waar het ook nog eens voortdurend regende. Daardoor waren hun hersenen sponzen geworden, die goed indrukken konden opzuigen maar van nature slecht waren in het ontwerpen van abstracte ideeën.

Een volk dus van imitators die van alles in materie wisten om te zetten en daardoor steenrijk waren geworden in de handel. Daarvoor moesten ze wel een tol betalen want diepzinnig nadenken ging niet met zo'n waterhoofd. Dat had hen boers gemaakt, bot en plomp, terwijl ze zich met drank probeerden te verweren tegen al dat vocht – zelfs baby's kregen bier aan hun speen. Maar daar stond tegenover dat deze watermensen eeuw in eeuw uit de beste schilders voortbrachten. Ze hoefden immers alleen maar die sponzige hersenen uit te knijpen om al die opgezogen beelden 'naar het leven' weer te geven. Schrijven daarentegen konden ze niet want dat veronderstelde een meer abstracte vormgeving van ideeën. En daarvoor waren die sponzen ongeschikt.

Zulke aanvankelijk voor wetenschap versleten beeldvorming blijft hardnekkig standhouden in de moderne tijd. Dat we met de rechterhand schilderen en met de linkerhand schrijven, wordt zelfs een gevleugelde uitdrukking. Hoe dan ook lijken de effecten van deze overtuigingen te gehoorzamen aan de regels van de zichzelf bevestigende voorspelingen. De Nederlandse schilderkunst uit alle eeuwen is wijdvermaard, terwijl de literatuur op een enkele uitzondering na de landsgrenzen nauwelijks overschrijdt. En dat allemaal door het water? Of is het eerder omgekeerd en vormt het water achteraf de traditionele verklaringsgrond voor alles wat het vaderland beweegt?

Telkens blijken de kwalijke kanten van water door de bewoners van de Lage Landen veranderd te zijn in voordelen. Daarbij overweegt de pragmatiek, de boerenslimheid van de koopman die het onderste uit de kan probeert te halen. En die zich niet laat remmen door conventies en andere elitaire poespas, maar die direct zijn voordeel zoekt. Daaraan wordt het geloof ondergeschikt gemaakt, of beter gezegd, zo uitgelegd dat het alle gewenste ondernemingen rechtvaardigt en zelfs aanmoedigt. God wil dat wij droogleggen. En alles wat ons niet bevalt in de schepping moet het werk zijn van de duivel, die immers na de zondeval vrij spel gekregen heeft op aarde. Maar met Gods steun en instemming zullen we hem uitschakelen. Die praktische houding heeft het mogelijk gemaakt, dat in het godvrezende Zeeland de kerktoren van Westkapelle bekroond is met een vuurtoren. Handig. En niemand die zich stoort aan deze heiligschennis. Maar strikt genomen is het gewijde Godshuis in dienst geplaatst van aards gewin en welvaren. Die voordelige uitleg van Gods bedoelingen met de Nederlanders trekt een diep spoor door de watergeschie-

denis. En de richtsnoer daarbij is steeds het streven om het dagelijkse leven zo voordelig en aangenaam mogelijk in te richten.

Op een heel ander niveau deed de briljante rechtsgeleerde Hugo de Groot dat ook. Om de Hollandse claim op de wereldhandel te rechtvaardigen en te stimuleren toonde hij in een strikt wetenschappelijk betoog aan, dat het de natie vrijstond om de wereldzeeën te bevaren tot in elke uithoek. Voordien was de nieuwe wereld in het kader van de ontdekkingsreizen verdeeld in een helft voor Spanje en een andere helft voor Portugal. Dit *Mare Liberum* (De Vrije Zee) uit 1609 vormt nog steeds de grondslag voor de huidige wetgeving met betrekking tot de territoriale wateren.

Nieuwe grond

Tot in de negentiende eeuw riep water allereerst gedachten op aan besmettingsgevaar. Baden was daarom gevaarlijk, vrouwen konden in open water zelfs zwanger raken. Bovendien spoelde men de poriën van de huid zo open, dat de duivel nog eenvoudiger naar binnen kon. Zelfs teveel en te hardhandig wassen werden om die redenen afgeraden. Maar water bood ook verkoeling en verkwikking, vooral als de zon brandde. Onveranderlijk bleef men zulke genotervaringen uitleggen als verleidingskunsten van de duivel. Maar daar trok Jacoba van Beieren, de betwiste erfdochter van het graafschap Holland, zich niets van aan. De aarde was toch geschapen door God? En de mens had in eerste instantie de opdracht gekregen om daar te genieten, waarmee Adam en Eva dan ook in het paradijs begonnen waren. Toegegeven, er was een kink in de kabel gekomen, maar dat deed niets af aan de oorspronkelijke bestemming. En bovendien was zwemmen en opdrogen in de zon gewoon lekker. Daarom nam Jacoba, tezamen met haar hofdames, op 9 augustus 1416 een zeebad, het eerste bekende in de vaderlandse geschiedenis – al zullen velen haar in de praktijk voorgegaan zijn, immers de pragmatiek viert hier hoogtij. ‘Leven en laten leven’, ‘Het ene doen en het andere niet laten’ en nog korter ‘Moet kunnen’ zijn motto’s die ons blazen kunnen sieren. En ook de Deltawerken: schotten om het water bij hoogstand te keren, maar luiken erin om het binnenwater zilt te houden voor een optimale visvangst.

Droogleggen, cultiveren, weer omspitten en herverkavelen hebben zich ontwikkeld tot nationale drift en kennen eeuwenlange tradities. Geen vierkante meter hier is veilig, terwijl natuur in Nederland alleen bestaat in termen van mensenwerk. Al jong worden kinderen aan het strand getraind in het eindeloos bouwen van dammen en kanalen, waarbij volwassenen zich nauwelijks kunnen inhouden om een handje te helpen. Zelfs wilde natuur wordt sinds kort op bestelling geleverd in het kader van het zogenaamde teruggeefbeleid. Het water, weer voorgesteld als een humeurige partner, mag terugkomen waar het ooit geweest zou zijn. Maar de menselijke regie blijft, want wij willen natuur alleen kennen als persoonlijke schepping. Daarom is Madurodam hier ook zo’n succes. Deze uit de hand gelopen maquette toont het vaderland als een eenvoudig te bewandelen en te beheeren constructie, die als het ware gereed ligt om voortdurend gecorrigeerd en uitgebreid te worden – ter zee, te land en in de lucht. Daardoor heeft het schaatsen op natuurijs ook mythische dimensies aangenomen. Voortglidend over het bevroren water controleren we hoe onze schepping erbij ligt.

De angst voor leegte, stilstand en vooral wildgroei in deze permanente bouwput heeft een woud aan regels in het leven geroepen. Alleen kunnen die niet verhinderen dat iedereen gewoon zijn gang gaat, kennelijk gesteund door eigen regels en de lokale interpretaties daarvan. De bouwdrift zet zich namelijk onbekommerd voort, op kleinere schaal ook in de paradijsjes die boeren – tenslotte de eerste scheppers – op hun erven inrichten. Daar in klinkt een volkse echo na van de stedelijke rijkelui die de Beemster als een potentieel paradijs wensen op te vatten. Er tekenen zich zelfs standaardontwerpen af, direct naast de bedrijfsruimten: gazons, bloemperken, een rijtje heesters, een vijvertje, een molentje, stenen beesten, een namaakreiger en hier en daar een kabouter voor de spiritualiteit, wel met

een kruiwagen want er moet gewerkt worden in dit paradijs. Het geheel is omsloten met sierhekken en soms een poort, terwijl de entree bestaat uit een brede oprijlaan.

In dit verband slaat het scheppen van wilde natuur voortdurend door. Gekanaliseerde beekjes krijgen hun oorspronkelijke bochten weer terug, alleen komt het steeds vaker voor dat er meer wendingen ontstaan dan er ooit geweest zijn. Meanderen gaat al dan niet met opzet over in de favoriete scheppingsdrift en beperkt zich niet tot het restaureren van originele waterlopen. Datzelfde geldt voor de hier en daar weer (op)gegraven vennen, poelen en wielen.

Maar ook het oude en vertrouwde inpolderen gaat gewoon door. Inmiddels wordt er gretig gekeken naar de al zo ruim benutte Noordzee. De gebleken successen met de Zuidoostzee vragen immers om meer. In toenemende mate wordt deze drukbeviste en -bevangen zee volgedacht met palmboomachtige of meer handvormige uitwaaieringen vanuit het vasteland, bedoeld voor recreatieve bewoning en nieuwe vliegvelden. Plaats genoeg naast de olieplatforms en zich eindeloos voortplantende windmolenparken. Steeds worden dergelijke voorstellen eerst met hoongelach begroet, om na verloop van tijd toch weer uit de la te komen, hier en daar al door het hoogste gezag voorzien van een suggestief tijdspad: onderaannemers zitten niet graag stil.

Wie weet is het renovatieplan van de Noord-Hollandse zeekust ook zo'n voortvarend lot beschoren. Ooit suggereerde een planoloog om een kopie van de Belgische kust te ontwerpen. Men maakte zich in de jaren negentig zorgen over de teruglopende toeristenaantallen. De meeste gasten vonden dat er veel te weinig vertier was in de duinen bij slecht weer. En de Duitsers kozen na hun hervonden eenheid meer en meer voor de eigen kusten. Langs de duinrand moest van Haarlem tot Den Helder een vierbaansweg komen met regelmatige aftakkingen naar zee. Daar konden de bezoekers zich dan op brede, deels overdekte boulevards vertreden, in het juiste humeur gehouden door een mix van chique boetieks en outletparadijzen, en geschraagd door een uitbundige horeca van frikadel tot oester. Het plan is nooit serieus genomen. Maar het ligt nog wel ergens in een bureaula. Hoe lang zal men gehecht blijven aan de woeste duinen, het wuivende helmgras en al dat geploeter in het rulle zand met boldekarren en ongeduldige kinderen?

Een watercanon

Er bestaat een groeiende behoefte aan markeringen van de voornaamste gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis gezien het succes van de historische canon. Dat heeft aanleiding gegeven tot het ontwerpen van allerlei regionale en lokale canons of van canons op deelgebieden, waarvan die van de bèta's vooralsnog de bekendste is. In zekere zin kan van een rage gesproken worden, door sommigen al vergeleken met een epidemie: canonitis. Hoe dan ook is de honger naar houvasten uit het onmiddellijke en verre verleden onmiskenbaar.

Die valt vooral te verklaren uit het ideologische vacuüm dat de naoorlogse ontzuiling heeft achtergelaten. De vertrouwde ankers zijn verdwenen, en waarden en normen moeten opnieuw uitgevonden worden: hangend in de lucht kunnen mensen niet leven. Dan ligt het voor de hand om zich (opnieuw) te bezinnen op wezen en groei van het eigen erfgoed, zowel van materiële als van mentale aard. Hoe komt het dat we zijn wie we zijn? Bepalend daarvoor zijn opvoeding en onderwijs, in de directe omgeving van gezin, familie en woonplaats. Maar ook kerk en staat hebben invloed op wat de bevolking aan identiteit wenst en verondersteld wordt op te bouwen.

Voor de verkenningen daarvan bieden canons een aantrekkelijke entree. Alleen al het woord zelf bevat echo's van geavanceerd waterbeheer uit het middeleeuwse Midden-Oosten. Daar ontwikkelde men vanaf de tiende eeuw ondergrondse waterleidingen voor persoonlijk gebruik en bevoeiingen van de akkers. Het huidige 'kanaal' ontleent indirect zijn naam aan die zogenaamde 'qanats', ontworpen aan de hand van nieuwe wiskundige

inzichten ter plaatse. Maar ook ‘canon’ als Oudgrieks woord voor rietstengel in de zin van meetinstrument toont verwantschap met dat oude begrip voor kanalen onder de grond.

Ook het onderwijs hoort goed met canons uit de voeten te kunnen. Daarbij is het van belang om de indruk te vermijden dat het om het aangeven van hoogtepunten zou gaan. De historische canon heeft dat gedaan door te kiezen voor vensters in plaats van een eregalerij. En dat raamwerk van markante gebeurtenissen, zaken en personen biedt zicht op een complex van achterliggende en samenhangende verschijnselen.

Water speelt een hoofdrol in de Nederlandse geschiedenis. Daarom lijkt het van belang om ook op dit punt een overzicht aan te bieden van de voornaamste gebeurtenissen met betrekking tot het bedwingen en profiteren van water en alles daaromheen. Ook die moeten een exemplarische doorkijk geven en zich niet laten leiden door een streven naar heldenverering – al kan de gebruiker van deze canon uiteraard doen wat hij wil. Het is zeker niet ondenkbaar dat er gevoelens van trots worden opgewekt door deze verkenning van het waterverleden. Maar dat is geheel privé en heeft zeker geen uitgangspunt gevormd bij de samenstelling van de hier aangeboden peilingen.

Nu loopt het in Nederland traditioneel niet zo’n vaart met de bewieroking van de eigen geschiedenis. Mag het buitenland de Deltawerken aanmerken als een nieuw wereldwonder, dan verbinden wij dit reuzenkarwei met de naam Neeltje Jans. En dus niet de naam van de hoofdarchitect of een vorstelijk persoon onder wier bewind een en ander tot stand gebracht is. Bij navraag bleek vrijwel niemand te weten op wie deze naam sloeg, ook niet de betrokken autoriteiten. Alleen een portier van dit educatieve bezoekerscentrum, een succesvol geïntegreerde nieuwkomer van Marokkaanse afkomst, wist raad – in zijn geboorteland heeft men meer gevoel voor zulke dingen. Dat was de meisjesnaam, verklaarde hij, van de vroegere minister Neelie Kroes, volgens hem de verantwoordelijke voor deze wonderbaarlijke waterwerken.

Nu gaat het er niet om dat Neeltje Jans in feite teruggaat op de naam van een zandplaat in de buurt, die weer ontleend is aan een daar gezonken schip. En dat de naam daarvan een quasi-volkse variant is op de naam van de antieke godin Nehalennia die ooit over de Zeeuwse wateren heeft geheerst – zeg maar Neeltje. Het opmerkelijke is echter dat niemand daarvan weet of zelfs wil weten. Wat doet dat er nu toe? Daarom wekt het ook geen enkele beroering als dit attractieve voorlichtingscentrum overgenomen blijkt te zijn door een Spaanse exploitant: de Deltawerken als waterpretpark - griezelen en genieten ineen. Wat zou er ter plaatse gebeuren bij de verefteling van de Parijse Eiffeltoren, het Bevrijdingsbeeld in New York en de Berlijnse Brandenburger Tor?

De zeeheldenverering is evenmin echt aangeslagen, hoezeer men ook de groten uit de Gouden Eeuw ten voorbeeld probeerde te stellen in later tijd. Zelfs Michiel de Ruyters praalgraf in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, op zichzelf al een tamelijk uitzonderlijk eerbetoon in Nederland, wordt voornamelijk bezocht door Hongaren. In hun land is hij een nationale held, door de bevrijding van enige Hongaarse dominees bij Napels. Maar in zijn vaderland blijft er weinig meer van hem over dan een kwajongen, rechtstreeks ontsnapt uit een jongensboek. Geen grandeur maar eerder de nadruk op kwajongensstreken, gepleegd in een blauwgeruite kiel. En brede aandacht voor zijn eindeloze voortzeulen in de lijnbaan om een grijpstuiver te verdienen.

In dit verband is ook opmerkelijk, dat bij de herdenking van zijn vierhonderdjarige geboortedag in 2007 de voornaamste belangstelling uitging naar de ontluistering van zijn eventuele heldendom. Juist zijn meest geroemde daad, het koelbloedig doorvaren van de ketting over de Thames bij Chatham gedurende de Tweede Engelse Oorlog, mocht niet meer op zijn conto geschreven worden. Hij was tegen deze actie geweest, had zich letterlijk afzijdig gehouden en verscheen pas op het laatste moment toen het doordraven van raadpensionaris Johan de Witt niet meer te stuiten bleek. Op zo’n manier zetten we graag al onze mogelijke helden op hun plaats: doe maar gewoon, verbeeld je maar niets.

Deze relativerende houding vormt een lange traditie in de omgang met nationale verworvenheden en symbolen, min of meer gecompenseerd door uitbundig saamhorig-

heidsgevoel in naam van oranje bij sportevenementen. Als monniken vanaf de tiende eeuw ten westen van de Utrechtse Vecht de veengronden ontginnen, geven ze de eerste vestigingen daar vol zelfspot de namen van droomoorden. En nog steeds liggen daar de inmiddels volwassen dorpen Kockengen (naar Cocagne, luilekkerland), Spengen (van Spanje, toen een exotisch oord) en Portengen (van Portugal, idem), ooit begonnen als oases met wat houten schuurtjes en winderige moddervelden.

In ieder geval verstrekt de bewustwording van historische processen rond water nieuwe houvasten, terwijl er tevens saamhorigheidsgevoelens worden gestimuleerd. Bovendien kan men meer inzicht krijgen in de eigen positie binnen de samenleving. En dat beantwoordt aan de evenzeer toenemende hang naar spiritualisering en verdieping. Verder voorziet kennis over het waterverleden in brandstof voor het ontwikkelen van toekomstvisies. Ten slotte wordt het relativiseringsvermogen bevorderd, misschien wel het voorname wapen tegen absolutisme en extremisme. En wie zou willen bestrijden dat het ook leuk is om het een en ander van dat waterverleden te weten?

Daarbij is er vooral gestreefd naar het zichtbaar maken van samenhangen en ontwikkelingen. Het een werkt door in het ander, of maar een beetje, of pas veel later, of helemaal niet. En alles houdt opties in voor de toekomst. Die chronologisch bepaalde samenhangen zijn in hoge mate onzichtbaar geworden in het onderwijs. Daardoor lijken de dingen zomaar te gebeuren en tot steeds nieuwe ad-hoc oplossingen te dwingen. En die vermeende onderwerping aan het blinde toeval maakt onzeker, vandaar de keuze voor een historisch verloop van de peilingen. Daarbij vertonen de gekozen uitgangspunten doorgaans een evenementieel tintje. Door voor een concrete gebeurtenis te kiezen – 1920: het Woudagemaal treedt in werking – kan een prikkelend effect optreden. En daardoor laten zulke markante gebeurtenissen zich vrij gemakkelijk in het collectieve geheugen opslaan. Een dergelijke spirituele waterkapstok in ieders brein behoort tot de centrale doelstelling van de vaderlandse watercanon.

Daarbij gaat het overigens niet alleen om persoonlijke bewustwording en plezier. Nederland hoort zich als waterland bij uitstek ook verantwoordelijk te voelen voor het verspreiden van de opgebouwde kennis over water in het algemeen. Niet voor niets speelt kroonprins Willem-Alexander een vooraanstaande rol in het mondiale watermanagement. Op dat terrein heeft Nederland veel te bieden, terwijl er tevens een eigenbelang is om zoveel mogelijk van elders te leren.

Met water hangt immers veel samen, van turf tot zelfbeelden en van watermolens tot artistieke verbeeldingen en de angst voor klimaatveranderingen in het algemeen. Daarom vertonen de gekozen invalshoeken ook de nodige thematische variatie. Naast de neer voor de hand liggende onderwerpen is er dan ook aandacht voor bestuursvormen door de eeuwen heen, de kwaliteit van water, riolering, de waterlinie als militaire strategie, natuurgebieden, mythen en vooral ook het moderne watermanagement op wereldschaal. Uiteindelijk zijn er vijfentwintig vertrekpunten gekomen. Bestaat alles in Nederland niet voor de helft uit water? Dan moet dat het vanzelfsprekende getal zijn als de historische canon vijftig vensters nodig heeft.

Het belang van dat waterverleden kan nog een extra accent krijgen door het opnieuw verkondigen van de waterstanden op de radio. Deze voor binnenschippers bestemde informatie werd in 1996 uit de ether gegooid gezien de beperkte doelgroep – die kon efficiënter bediend worden langs andere kanalen. Maar een veel ruimer publiek gaf kort daarna te kennen diep in de ziel geraakt te zijn. Van die cijfers begreep men weliswaar niets, maar de gehele presentatie op een vast tijdstip werkte als een gebedsritueel waardoor men gesterkt de dag kon beginnen. Een plechtige stem sprak langzaam exotische locaties uit als ‘Grave beneden de sluis’ en de ‘Pannerdensche Kop’. Na elke vermelding van plaats en cijfer viel een beklemmende stilte, met dan een bevrijdend ‘plús 18’ – dat moest een fantastische dag worden. Het ‘onveranderd’ bevestigde geruststellend dat er niets nieuws onder de zon was, terwijl het ‘min 9’ een aansporing vormde om de handen eens flink uit de mouwen te steken.

Zoden aan de dijk dus. Een land voor de helft onder de zeespiegel ontwikkelt onvermijdelijk een dynamiek van rusteloos bouwen, regelen, herverkavelen en ompspitten. En die conditie vraagt om hechtpunten voor reflectie. Vandaar deze heuse watercanon aan de hand van 25 peilingen.